

СІМ'Я У СФЕРІ ДІЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Серйозною соціальною проблемою в Україні залишається правопорушувальність в молодіжному та дитячому середовищі, поширення наркоманії, алкоголізму та інших девіантних форм поведінки. В останні декілька років статистика показувала тенденцію до зниження абсолютних показників злочинності неповнолітніх, що зумовлено, серед іншого, скороченням чисельності дітей, латентністю злочинності неповнолітніх, декриміналізацією частини посягань на власність. Але на сьогодні і ця нібито сприятлива тенденція залишилась у минулому.

Аналіз структури злочинності показує, що переважна більшість вчинюваних неповнолітніми злочинів відноситься до тяжких та особливо тяжких. Основну масу складають різноманітні злочини проти власності. Стабільно спостерігається «омолодження» злочинності, зростання зухвальства та насильства при вчиненні злочинів, перетворення групової злочинності неповнолітніх в організовану і професійну, збільшення «дівочої» злочинності.

Аналіз причин дитячої правопорушувальності свідчить про наявність як загальних для усієї злочинної діяльності факторів, так і специфічних, властивих тільки для неї, зокрема: 1) несприятлива для виховання дітей обстановка у сім'ї; 2) несприятливе для виховання та освіти дітей шкільне середовище; 3) негативний вплив позашкільного середовища; 4) негативний вплив засобів масової інформації, що пропагують культ фізичної сили, агресію, інші антицінності; 5) вікові особливості психіки дітей; 6) неефективність молодіжної політики держави та інших суб'єктів політики; 7) неналежний рівень захисту прав дітей.

Детермінанти правопорушувальності неповнолітніх, особливості правового та соціального статусу дитини у конфлікті з законом та дитини у контакті з законом вимагають створення особливої, спеціалізованої щодо дітей системи правосуддя та судочинства. Саме на це спрямована схвалена Указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011 «Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні». Її реалізація має посилити відповідальність сім'ї, суспільства та держави за процес виховання і становлення дітей, забезпечити додержання прав і свобод дітей, які потрапили у конфлікт із законом, шляхом підвищення рівня їх правового та соціального захисту, зменшити рівень дитячої злочинності [1].

Різні аспекти щодо створення та функціонування ювенальної юстиції неодноразово висвітлювалися фахівцями в галузі кримінального процесу, конституційного права, адміністративного права, науки судових і правоохоронних органів (О. С. Автономов, Л. І. Беляєва, Н. Є. Борисова, О. М. Ведернікова, В. Д. Єрмаков, В. С. Зеленецький, В. Д. Каневська, О. В. Марковичева, М. П. Мелешко, Є. Б. Мельникова, І. Я. Мокрицька, О. М. Максименко, В. В. Нагаєв,

В. В. Ніколюк, І. В. Предеїна, Н. Л. Хананішвілі та ін.). Разом з тим за межами досліджень залишилась важлива тема співвідношення ювенальної юстиції та природного середовища життя та розвитку дитини — сім'ї. Не в останню чергу ця прогалина зумовила беззубість аргументації вітчизняних ювеналістів у протидії деструктивній за сутністю та агресивній за формою кампанії проти реформування ювенальної юстиції в Україні.

Правові основи взаємодії сім'ї та системи ювенальної юстиції закладені у міжнародних стандартах ювенальної юстиції, а саме — відповідних положеннях Конвенції ООН про права дитини, Мінімальних стандартних правилах ООН щодо ювенальної юстиції (далі — Пекінські правила), Керівних принципах ООН для запобігання злочинності серед неповнолітніх (далі — Ер-Ріядські керівні принципи), Правилах ООН про захист неповнолітніх, позбавлених волі (далі — Гаванські правила). В узагальненому вигляді стандарти ювенальної юстиції викладені у Зауваженні загального порядку «Права дітей в рамках ювенальної юстиції», ухваленому 44-ю сесією Комітету ООН з прав дитини у 2007 р. (далі — Зауваження Комітету з прав дитини). Права та обов'язки батьків у сфері ювенальної юстиції відображені також у рекомендаційному акті Комітету Міністрів Ради Європи, адресованому країнам-учасникам (у тому числі — Україні) «Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, які підлягають застосуванню санкцій чи заходів» від 5 листопада 2008 р. (далі — Європейські правила).

Зasadничі положення указаних імперативних та рекомендаційних актів щодо забезпечення взаємодії сім'ї та системи ювенальної юстиції є такими:

1) вимога негайного інформування батьків про усі процедури та можливі санкції щодо неповнолітнього. Так, батьки мають бути негайно поінформовані про затримання неповнолітнього, а у разі неможливості такого негайного повідомлення батьки або опікун повідомляються пізніше в найкоротші можливі строки (Пекінські правила, ст. 10.1; Європейські правила, ст. 29; Зауваження Комітету з прав дитини, п. 19). Батьки чи опікуни мають отримати доступ до записів справи неповнолітнього (Європейські правила, ст. 34.2.6). Батьки або опікуни мають бути поінформовані про умови перебування неповнолітнього у виправній установі (Гаванські правила, ст. 56);

2) забезпечення участі батьків на всіх стадіях провадження у справі неповнолітнього. Так, віддання під нагляд сім'ї до судового розгляду вважається першочерговим запобіжним заходом щодо неповнолітнього (Пекінські правила, ст. 13.2). Батьки або опікуни мають право на присутність під час судового розгляду справи (там само, ст. 15.2). Будь-який правовий орган, що займається питаннями неповнолітніх, повинен враховувати права та обов'язки батьків та законних опікунів і по можливості залучати їх до правових процедур та застосування санкцій чи заходів, за винятком того, коли це суперечить кращим інтересам неповнолітнього. Зокрема, це стосується допиту неповнолітнього (Зауваження Комітету з прав дитини, п. 54, 58; Європейські правила, ст. 14);

3) вимога збереження сімейного середовища неповнолітнього правопорушника. Так, урядові та громадські установи мають докладати зусиль для збере-

ження цілісності сім'ї (Ер-Ріядські принципи, п. 12). Лише у разі нездатності сім'ї забезпечити належне виховання дитини слід розглядати можливість використання альтернативних місць проживання, в тому числі передачу дітей на виховання в установи або інші сім'ї для усиновлення (там само, п. 14). Застосування громадських санкцій чи заходів щодо неповнолітнього «повинно якомога більше поважати існуючі...стосунки з їхніми сім'ями» (Європейські правила, ст. 34), а виправні заклади для неповнолітніх правопорушників мають бути розміщені у місцях, зручних для відвідування і забезпечення зв'язків неповнолітнього з рідними (там само, ст. ст. 53.5, 55). Неповнолітні засуджені мають право спілкуватися з батьками, у тому числі — під час відпусток з виправних установ (Гаванські правила, ст. 59).

Зазначимо, що норми та практика зарубіжних систем ювенальної юстиції містить багато напрацювань щодо залучення сім'ї до виконання основної функції ювенального правосуддя — соціальної реінтеграції неповнолітнього правопорушника. Особливо це стосується первинної та вторинної профілактики правопорушень неповнолітніх. Імовірність протиправної поведінки можна зменшити шляхом зміцнення соціальних зв'язків неповнолітнього із сім'єю, школою та іншими інститутами громадянського суспільства. Що стосується третинної профілактики, то сімейна та подібна до неї атмосфера навколо неповнолітнього правопорушника створює найкращі умови для його перевиховання та ресоціалізації.

Найвідоміша практика — сімейні конференції (СК) в системі ювенальної юстиції Нової Зеландії. У СК беруть участь неповнолітній правопорушник, члени його сім'ї, жертва (і, за її бажанням, особа, яка її підтримує), адвокат у справах молоді (на вимогу підлітка), соціальний працівник (тільки в певних випадках) і будь-які інші особи, за бажанням сім'ї, досвід яких може виявитися корисним для підлітка. У ході СК проходить широке обговорення того, що сталося, сім'ями та зацікавленими особами з обох сторін.

СК вирішує, чи слід переслідувати підлітка в кримінальному порядку, і якщо ні, то яким чином вирішити справу, причому пріоритет віддається альтернативним (некаральним) заходам. Підліток та його сім'я мають сформулювати план виправлення результатів учиненого правопорушення. Усі учасники СК (включаючи підлітка) повинні дати згоду на за-пропоновану альтернативну програму, виконання цієї програми також повинне бути засновано на загальній згоді. Зазвичай, СК надає план дій, наприклад, правопорушник приносить свої вибачення жертві, відшкодовує збиток (у грошовому еквіваленті або у вигляді роботи на користь жертви), виконує громадську роботу, дотримується комендантської години та/або відвідує школу або припиняє стосунки зі співучасниками. За виконанням плану стежить особа, указана в цьому плані (нею може бути хто завгодно, також і член сім'ї). У цьому випадку судові слухання просять відкласти до закінчення виконання плану. Суд у справах молоді практично завжди приймає план, вироблений СК (винятком є явно неприйнятне рішення, зокрема, таке, що принижує людську гідність). Якщо консенсус не досягнутий, справа знову передається до суду або поліції (залежно від того, від кого вона потрапила на СК) [2].

Як указують російські дослідники, на практиці будь-які види програм відновного правосуддя з неповнолітнім правопорушником, а не тільки сімейні конференції, проходять за участю членів його сім'ї (законних представників і інших значимих дорослих) і фахівців. Але дорослі тут діють не замість підлітка, не перекладаючи на себе, а поділяючи відповідальність. У каральному правосудді батьки прагнуть за будь-яку вигоріти свою дитину, оскільки, що б та не скоїла, її потрібно рятувати від судимості та покарання. У програмах відновного правосуддя батьки поведуться інакше, оскільки тут немає потреби «вигоріти» дитину; вони можуть розглядати відновну програму як допомогу у вихованні, у навченні дитини відповідальній у перспективному сенсі поведінці. Якщо злочин нанесений матеріальний збиток, дорослі можуть, наприклад, допомогти неповнолітньому самому усунути шкоду або влаштувати його на роботу для того, щоб за допомогою зароблених коштів відшкодувати збиток [3, 43; 4, 32–33; 5]. Відновні практики допомагають не тільки вичерпати конфлікт між правопорушником та жертвою відносини, але й налагодити відносини у сім'ї, яка згуртовується для вирішення проблеми [6].

Відновні практики в українській правовій системі тільки проходять перод становлення. Кримінальне провадження у справах неповнолітніх досі не відповідає міжнародним процесуальним стандартам ювенальної юстиції. Інформування про справу неповнолітнього, участь батьків у провадженні у справі їхньої дитини, забезпечення збереження сімейних зв'язків неповнолітнього лише частково відображені у чинному законодавстві. Але все ж таки не можна говорити про те, що сім'я повністю усунена від правосуддя у справах неповнолітніх. Більше того, ми можемо говорити про те, що сім'я неповнолітнього правопорушника є активним агентом ювенальних практик. Так, чинним кримінальним законодавством України передбачені такі види примусових заходів виховного характеру (далі — ПЗВХ) як обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього (п. 2 ч. 2 ст. 105 Кримінального кодексу) та передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють (п. 3 ч. 2 ст. 105 Кримінального кодексу). Особливо часто призначається передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють (як правило, строком на 1 рік) як економний та порівняно простий для виконання вид ПЗВХ. Обидва види, і особливо другий з указаних, передбачають активну участь батьків у реалізації виховної функції ювенальної юстиції. Інша справа, що батьки потребують допомоги у виконанні цих видів ПЗВХ щодо своєї дитини. Їх треба, по-перше, навчити, як прищепити дитині навички правослухняної відповідальної поведінки, по-друге, навчити співпрацювати з системою ювенальної юстиції, а не протистояти їй, адже і у батьків, і у ювенальної юстиції одна мета — перевиховання та ресоціалізація неповнолітнього, який вчинив суспільно небезпечне діяння, по-третє, зобов'язати виконувати законні приписи та розпорядження суб'єктів ювенальної юстиції.

На нашу думку, у майбутньому законодавстві України щодо ювенальної юстиції має бути спеціальний розділ, присвячений сім'ї як її складовій. Пропонуються такі правоположення цього розділу:

«1. Батьки та інші законні представники дитини мають виховувати дитину у дусі правослухняності, поваги до моральних цінностей, прав і свобод інших людей.

2. Право батьків або інших законних представників дитини у конфлікті з законом бути присутніми на всіх стадіях провадження у справі про правопорушення неповнолітнього гарантується.

Особливості участі батьків або інших законних представників дитини у конфлікті з законом у процесуальних діях визначаються процесуальним законодавством.

3. Батьки або інші законні представники дитини у конфлікті з законом дають згоду на направлення дитини на примирну або корекційну програму. Ненадання такої згоди або відмова батьків або інших законних представників дитини у конфлікті з законом на надання згоди на направлення дитини на примирну або корекційну програму не береться до уваги, якщо вона суперечить інтересам дитини.

4. Дитина з девіантною поведінкою може бути направлена на корекційну програму службою у справах дітей за ініціативою батьків або інших законних представників.

5. Батьки або інші законні представники дитини у конфлікті з законом зобов'язані сприяти ресоціалізації їхньої дитини шляхом виконання законних вимог суб'єкта ювенальної юстиції, співпраці з навчальним закладом, установою освіти, трудовим колективом, громадськими та благодійними організаціями, які залучені до справи ресоціалізації їхньої дитини.

6. Батьки або інші законні представники дитини у конфлікті з законом зобов'язані сприяти виконанню примирної або корекційної програми, на яку неповнолітній підозрюваний або обвинувачений був направлений суб'єктом ювенальної юстиції.

7. У разі ухилення без поважних причин від обов'язків, покладених на батьків або інших законних представників дитини у конфлікті з законом суб'єктом ювенальної юстиції, батьки або інші законні представники дитини у конфлікті з законом несуть відповідальність відповідно до законодавства».

Законодавче закріплення ролі батьків як активних учасників системи ювенальної юстиції приведе до більш ефективного використання позитивного потенціалу сім'ї у реалізації мети та функцій ювенальної юстиції, усуне підстави для підозри в антибатьківській спрямованості ювенальної юстиції, які посилено навіюються окремими антиювенально налаштованими колами, і сприятиме зняттю соціальної напруги у справі реформування ювенальної юстиції в Україні.

Література

1. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : указ Президента України № 597/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/13600.html>
2. МакЕлри Ф. Новозеландская модель семейных конференций // Правосудие по делам несовершеннолетних. Мировая мозаика : в 2 кн. — М., 2000. — Вып. 2, кн. 1. — С. 40–63.
3. Карнозова Л. М. Использование программ восстановительной ювенальной юстиции в уголов-

- ном судопроизводстве : метод. пособие / Л. М. Карнозова. — М. : Ин-т права и публ. политики, 2009. — 79 с.
4. Максудов Р. Р. Восстановительная медиация: идея и технология : метод. рекомендации / Р. Р. Максудов. — М. : Инт права и публичной политики, 2009. — 72 с.
 5. Миловидов К. С. Вор должен сидеть... в семье // Вопросы ювенальной юстиции. — 2010. — № 1. — С. 17–20.
 6. Сучасні стратегії міліції щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх : навч. посіб. / Л. І. Мороз, Р. Г. Коваль, Н. М. Прокопенко [та ін.] ; за наук. ред. Л. І. Мороз. — К. : Вид. Паливода А. В., 2008. — 210 с.

Анотація

Крестовська Н. М. Сім'я у сфері дії ювенальної юстиції. — Стаття.

Проаналізовані міжнародні та національні правові акти щодо участі сім'ї у діяльності системи ювенальної юстиції. Запропоновано посилити роль сім'ї у процесі ресоціалізації неповнолітніх правопорушників шляхом створення відповідного інституту у законодавстві про ювенальну юстицію.

Ключові слова: ювенальна юстиція, сім'я, кримінальне провадження у справах неповнолітніх, примусові заходи виховного характеру.

Аннотация

Крестовская Н. Н. Семья в сфере действия ювенальной юстиции. — Статья.

Проанализированы международные и национальные правовые акты относительно участия семьи в деятельности системы ювенальной юстиции. Предложено усилить роль семьи в процессе ресоциализации несовершеннолетних правонарушителей путем создания соответствующего института в законодательстве о ювенальной юстиции.

Ключевые слова: ювенальная юстиция, семья, уголовное производство по делам несовершеннолетних, принудительные меры воспитательного характера.

Summary

Krestovska N. M. Family in the sphere of juvenile justice. — Article.

International and national legislation on the participation of families in the activity of the juvenile justice system. Strengthening of the role of family in the rehabilitation of juvenile delinquents by creation of the corresponding institute of the juvenile justice legislation is proposed.

Keywords: juvenile justice, family, jurisdiction on the criminal juvenile issues, pedagogical measures.

УДК 347.122-053.81

О. Є. Проць

МОЛОДЬ ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВА

Молодіжна проблематика завжди цікавила науковців різних галузей знань: психології, педагогіки, філософії, соціології, політології, права. У сучасній Україні, незважаючи на широкий спектр досліджень, помітним є брак праць загальнотеоретичного характеру, які б висвітлювали статус молоді як суб'єкта права.

Характеристика молоді як суб'єкта права потребує чіткого визначення самого терміна «молодь». Законодавство України встановлює: «молодь, молоді